

Інституціоналізм раціонального вибору: теоретико-методологічні основи та українська політична наука

Оксана Баштанник, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті обґрунтовано, що використання дослідницької стратегії інституціоналізму раціонального вибору було одним з тих факторів, що сприяв поверненню до інституційної теорії індивідуального виміру аналізу політики. Можливості досягнення корисності та розподілу ресурсів у суспільстві на мікрорівні політичного процесу почали розглядатися як достатньо важливі результуючі функціонування інституціональної системи поряд із макрополітикою. Окрім цього, конкретизується, що застосування методології точних наук дозволило характеризувати діяльність політичних інститутів у термінах ефективності, що привело до переорієнтації на вивчення їх неформальних різновидів як реальних регуляторів політичної поведінки. Однак захоплення емпіричними розробками викликало небезпеку раціоналізації політики аж до її дегуманізації, уникнути чого, на думку іноземних політичних вчених, можливо за дотримання етичних обмежень, які виходять із особливостей складної природи людини.

У результаті проведеного аналізу було встановлено, що на відміну від досліджень зарубіжних фахівців, які виокремлюють різні змістовні напрями аналізу в теорії інституціоналізму раціонального вибору, прикладний потенціал реалізації елементів її методології у роботах українських науковців має скоріше інструментальний характер. Зроблено загальний висновок, що дослідницька стратегія цієї версії нового інституціоналізму в практичній площині використовується переважно як один з багатьох методологічних підходів до вивчення різних політичних явищ і процесів. Певною мірою подібним до окремого напрямку досліджень, в якому розкривається аналітичний ресурс інституціоналізму раціонального вибору, є вивчення особливостей формування і функціонування парламенту та процесів, які з цим пов'язані (виборчі стратегії та коаліційні домовленості). Підкреслюється, що найбільшу цікавість для нас може представляти сегмент наукових праць, які в основі своїй спираються, зокрема, на теорію інституціоналізму раціонального вибору і пов'язані із аналізом тих факторів, які можуть перешкоджати демократичним трансформаціям у перехідних політичних системах.

Ключові слова: *новий інституціоналізм, політичний інститут, політична інституція, інституційна рівновага, інституційна пастка*

Institutionalism of rational choice: theoretical and methodological foundations and Ukrainian political science

Oksana Bashtannyk, Oles Honchar Dnipro National University

It has been substantiated that the use of a research strategy of rational choice institutionalism was one of the factors that contributed to a return to the institutional theory of policy analysis individual dimension in the paper. Possibilities to achieve utility and distribution of resources in society at the political process micro-level began to be considered as sufficiently important resultants of functioning of the institutional system alongside macro-politics. In addition, it is specified that application of the methodology of the STEM subjects has allowed characterizing the activities of political institutions using the terms of effectiveness, which led to a reorientation of the study of their informal varieties as real regulators of political behaviour. However, the interest in empirical development has created the danger of rationalizing the politics up to its dehumanization, whereof avoiding, according to foreign political scientists, is possible adhering to ethical constraints that arise from the peculiarities of complex human nature.

As a result of the analysis held, it has been found that, unlike the studies of foreign experts who distinguish various substantive areas of analysis in the theory of rational choice institutionalism, the applied potential of implementation of elements of its methodology in the works of Ukrainian scientists is rather instrumental. The general conclusion is that the research strategy of this version of new institutionalism in the practical plane is used mainly as one of many methodological approaches to the study of different political phenomena and processes. To some extent, similar to the particular area of research that reveals the analytical resource of rational choice institutionalism is to study the peculiarities of formation and functioning of parliament and the related processes (electoral strategies and coalition arrangements).

It is emphasized that the most interesting for us may be the segment of scientific works, which are based on the theory of rational choice institutionalism, and related to the analysis of those factors that may impede democratic transformations in transitional political systems. It can be argued that inefficient political institutions, despite their irrational nature, continue to function in the political system because they are the product of a rational choice of influential political actors. In this case, the understanding of the very concept of rationality is distorted, which from an absolute category is transformed into a relative one, not only because of the limitations associated with the action of moral and ethical factors, but mainly due to maintenance of an inefficient institutional equilibrium, i.e. an institutional trap.

Keywords: new institutionalism, political institute, political institution, institutional equilibrium, institutional trap

Институционализм рационального выбора: теоретико-методологические основы и украинская политическая наука

Оксана Баштанник, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

В статье обосновано, что использование исследовательской стратегии институционализма рационального выбора было одним из тех факторов, который способствовал возвращению в институциональную теорию индивидуального измерения анализа политики. Возможности достижения полезности и распределения ресурсов в обществе на микроуровне политического процесса стали рассматриваться как достаточно важные результирующие функционирования институциональной системы наряду с макрополитикой. Кроме этого, конкретизируется, что применение методологии точных наук позволило характеризовать деятельность политических институтов в терминах эффективности, что привело к переориентации на изучение их неформальных разновидностей как реальных регуляторов политического поведения. Однако увлечение эмпирическими разработками вызвало опасность рационализации политики вплоть до ее дегуманизации, избежать чего, по мнению иностранных политических ученых, возможно при соблюдении этических ограничений, выходящих из особенностей сложной природы человека.

В результате проведенного анализа было установлено, что, в отличие от исследований зарубежных специалистов, которые выделяют различные содержательные направления анализа в теории институционализма рационального выбора, прикладной потенциал реализации элементов ее методологии в работах украинских ученых имеет скорее инструментальный характер. Сделан общий вывод о том, что исследовательская стратегия этой версии нового институционализма в практической плоскости используется преимущественно как один из многих методологических подходов к изучению различных политических явлений и процессов. В определенной степени подобным отдельному направлению исследований, в котором раскрывается аналитический ресурс институционализма рационального выбора, является изучение особенностей формирования и функционирования парламента и процессов, которые с этим связаны (избирательные стратегии и коалиционные договоренности). Подчеркивается, что наибольший интерес для нас может представлять сегмент научных работ, которые в основе своей опираются, в том числе, на теорию институционализма рационального выбора, и связаны с анализом тех факторов, которые могут препятствовать демократическим трансформациям в переходных политических системах.

Ключевые слова: новый институционализм, политический институт, политическая институция, институциональное равновесие, институциональная ловушка

Постановка проблеми.

Невід'ємною складовою демократичних трансформацій є трансформація інституціональної складової політичної системи, яка структурно і нормативно регулює поведінку учасників політичного процесу. На перший погляд, за наявності детально розробленої програми дій та, хоча б якоюсь мірою, необхідних ресурсів суспільний успіх політичних реформ майже гаранто-

ваний. Однак часто може мати місце ситуація, за якої продовжується функціонування неефективних політичних інститутів всупереч декларуванню важливості і необхідності їх модернізації, що потребує уважного дослідження.

Вивчення означених проблемних аспектів інституціонального будівництва може бути реалізоване шляхом задіяння основних понять і методологічних підходів із теорії інституціоналізму раціонального

вибору. Наприклад, вартим уваги є розгляд в його межах інституційної рівноваги як норми, коли інститути визначаються як стабільні (урівноважені) способи провадження справ [8]. Це дає підстави О. Рибій характеризувати практику політики інституціональної стабільності: переконання індивідів у тому, що наявні інститути продовжують слугувати їхнім інтересам і що кращої альтернативи немає чи вона є недовступною [8].

Аналіз досліджень і публікацій.

Слід зауважити, що даний різновид нового інституціоналізму більш ґрунтовно розроблений у працях зарубіжних дослідників: К. Шепсла, М. Бевіра, І. Кацнельсон та ін. Одним із його основоположників був американський економіст Даглас Норт: у працях цього вченого сформувався погляд на новий інституціоналізм як концептуальну схему, що пояснює «здійснення-вибору-в-рамках-обмежень», поєднуючи економічні та соціологічні (а також політологічні) підходи. [3, с. 133]. Серед вітчизняних науковців історія та теорія інституціоналізму раціонального вибору розкривається у роботах О. В. Рибій, А. Ф. Колодій, А.С. Романюка та деяких інших. Але, окрім цього, інтерес представляє прикладний потенціал інституціоналізму раціонального вибору у вітчизняній політичній науці, а також його дослідницькі параметри, що спрямовують наукові пошуки вчених у практичній площині.

Мета і завдання дослідження.

Метою статті є аналіз основних концептуальних аспектів теорії інституціоналізму раціонального вибору та їх актуалізації у вітчизняній політичній науці. Досягнення вказаної мети базується на виконанні таких завдань: конкретизувати основні стратегії дослідження інституційної складової політичної системи в теорії інституціоналізму раціонального вибору; виокремити напрями практичної реалізації змістовних положень цієї теорії у працях українських політичних вчених.

Виклад основного матеріалу.

Як би не здавалося на перший погляд, у теорії інституціоналізму раціонального вибору визнається не лише можливість обмеження зі сторони інститутів для вибору цілей суб'єктами політики, а і наголошується наявність мотивації у самих індивідів для збереження певного стану речей. Один з розробників цієї версії нового інституціоналізму, Д. Норт, розглядає інституції як правила гри в суспільстві, що виникають спонтанно як неофіційні (неформальні) інституції або створюються людьми цілеспрямовано, шляхом ухвалення юридичних актів і діють як офіційні (формальні) інституції. Обидва ці типи інституцій сутнісно відрізняються від організацій, оскільки останні є групами людей, що прагнуть досягти певної мети, а інституції – це набори правил-обмежень щодо їхньої поведінки [3, с. 133]. Така диференціація дозволяє аналізувати відмінності у структурних реформах та нормативних трансформаціях політичної системи, які можуть не співпадати у якості та тривалості дії, породжуючи основи для усталення подвійної інституціоналізації, характерної для країн у ситуації незавершеного демократичного транзиту. Розробники інституціоналізму раціонального вибору, на думку І. Катцнельсон, більшою мірою використовують інституціональні параметри як ще один важливий фактор для дослідження позиції індивідуальних гравців у політиці та розглядають інститути як структури, які вирішують проблеми координації колективної дії [17]. Учасниками політичного процесу, які здатні чинити суттєвий вплив на його перебіг, можуть розглядатися як впливові актори політики, так і умовні пересічні громадяни, чия індивідуальна стратегія поведінки щодо політичної системи сумарним ефектом впливає на колективну дію прямо чи опосередковано (без наявності цілеспрямованої координації).

На сьогодні у масиві наукових робіт, які звертаються до положень інституціоналізму раціонального вибору, прийнято виокремлювати дві методологічні орієнтації щодо функціонального статусу політичних інститутів. Перша розглядає інститути як «колективну користь» – ефективні для всього суспільства настанови, які дозволяють максимізувати корисність та максимально знизити транзакційні витрати [10, с. 106]. У такому баченні вже вимальовуються контури тих загроз, які можуть бути актуалізовані при виборі неправових чи неформальних індивідуальних стратегій організації колективної взаємодії та використання ресурсів системи, яка приводить до вказаних ефектів. Також Н. Є. Степанова та А. О. Мілюкова справедливо зауважують, що розрахунки максимальної корисності від тих або інших стратегій взаємодії, які вироблені в межах теорії ігор і активно застосовуються теоретиками раціонального вибору, скоріш придатні для моделювання та прогнозування поведінки індивідуальних акторів у досить обмеженому просторово-часовому континуумі (наприклад, у ході електоральних змагань, створенні парламентських коаліцій тощо) [10, с. 107]. Це зауваження видається цілком слушним з огляду на особливості дослідницької програми інституціоналізму раціонального вибору і знаходить своє підтвердження в роботах вітчизняних науковців, до аналізу яких ми звернемося у другій частині нашого дослідження.

Окрім вказаного, виокремлюється так званий дистрибутивний (від *distribution* – розподілення) підхід, що пропонує більш реалістичний погляд на взаємодію політичних суб'єктів у процесах інституціонального генезису. За концепцією Дж. Найта, який і запропонував цей підхід, інститути виникають як побічний продукт боротьби за владу та розподіл ресурсів у суспільстві [10, с. 107]. Як ми розуміємо, дистрибутивний підхід набагато ближчий

до типового бачення політичного процесу, яке сформувалося досить давно і підтверджується на сьогодні значно частіше порівняно із спробами пошуку взаємної вигоди від кооперації. Вчений сформулював оригінальну концепцію, яку деякі дослідники виділяють в окремий напрям неоінституціоналізму – «опосередкованого конфлікту». Він досліджує, як виникають і зберігаються самі інституції, яким чином вони впливають на політичну стабільність і зміни – шляхом розв'язання розподільчих конфліктів, що становлять, на думку Дж. Найта, серцевину політики [3, с. 133–134]. Грунтовність аналізу дає нам змогу говорити саме про інституціональний аналіз відповідних явищ і процесів, а не просто ще один вимір використання теорії раціонального вибору, як зазначають скептики щодо цього різновиду нового інституціоналізму.

Дослідницька програма інституціоналізму раціонального вибору, за К. Шепслом, базується в основному на точності лінійного аналізу – від вихідних аксіом до кінцевих пропозицій стосовно емпіричних основ дослідження [18]. У роботах вчених використовується переважно дедуктивна логіка, що керується уможливленими вихідними припущеннями щодо мотивів поведінки індивіда як актора в полі впливу інституту [14]. Евристичні параметри нового інституціоналізму, таким чином, набувають результуючого спрямування, що в цілому позитивно впливає на ефективність дослідницьких розробок: цьому сутнісно сприяє математичний апарат інституціоналізму раціонального вибору, як і більш раннє запозичення методології такого типу в політичну науку загалом. У цій версії інституційної теорії найбільше проявляється ренесанс положень біхевіоризму (інститут не лише причина дії, але і наслідок), та поряд з тим дещо спрощуються психологічні детермінанти поведінки – вона насправді не є простим вибором між

спонукальними та заборонними правилами. Багато чого також запозичено вченими від економічної теорії (підрахунок вигоди і витрат) та в принципі технологічного підходу до аналізу соціальних структур і процесів, як визначає С. Белл, у політологічних поясненнях повертається традиція механіцизму [14]. Важливим зауваженням до цих положень є специфіка предметного рівня дослідження – мова практично не йде про макрорівень політичного процесу, рушійними силами якого прийнято вважати скоріше ідеологічні конструкції, що наділені вихідним ціннісним обґрунтуванням з метою реалізації інтегруючого потенціалу.

Так, до стратегії аналізу в межах інституціоналізму раціонального вибору широко залучаються положення теорії ігор, неоліберальної концепції управління, що допомагає моделювати мікрорівень політичних відносин на основі припущення про прагнення до максимізації власної користі їх учасниками [15, р. 4]. У такому разі виникають побоювання щодо етичної складової означених процесів, оскільки політична діяльність загалом, а сфера державної служби зокрема потребують дещо відмінних ціннісних орієнтирів порівняно з корпоративною етикою комерційних структур, як наголошує, наприклад, М. Бевір. Д. Норт також підкреслював наявність значної різниці між тими порівняно простими і точними рішеннями теорії ігор та складними і неточними способами, що їх використовують індивіди для реалізації взаємодії один з одним [6, с. 32]. Так чи інакше, раціоналізм від світоглядного орієнтування у розумінні класичної філософії, збагачуючись елементами психології та математичного аналізу, трансформується в один з підходів до визначення інтересів суб'єктів політики в процесі функціонування інститутів.

Основна критика цього підходу полягає у тому, що при реалізації конкретних

досліджень слід не забувати про важливий чинник – здійснення регулюючого впливу інститутами відбувається на основі залучення більшою мірою нормативних факторів, а тому будь-яка раціональна поведінка індивіда як актора є соціально обумовленою [16, р. 948-949]. Таким чином, може бути подоланий деякий редукціонізм підходу з позиції інституціоналізму раціонального вибору, за якого політичні процеси на такому рівні розглядаються як пов'язані з визначенням величини винагороди для сторін взаємодії від ухвалення тих чи інших політичних рішень. Якщо розуміти раціональність як відповідність до вимог певної ситуації, то дія сил конкуренції в політиці справді може призвести до виживання тих, чия поведінка більш раціональна [6, с. 37]. За подібного розвитку подій ми можемо постати перед вже згадуваними проблемами етичного характеру, оскільки суспільне середовище політичної системи не може схвалити всіх ефективних маркетингових заходів підвищення реальних показників раціональності. Людина за своїми психологічними особливостями не може діяти абсолютно раціонально – вона наділена амбіціями, слідує табу та ін. – а тому її поведінка може характеризуватися лише як відносно, обмежено раціональна [18].

Друга змістовна частина нашого дослідження буде полягати у намаганні проаналізувати у роботах вітчизняних науковців прикладний потенціал реалізації елементів методології теорії інституціоналізму раціонального вибору. Перше, що можливо відзначити, – дослідницька стратегія цієї версії нового інституціоналізму в практичній площині використовується переважно як методологічний підхід до вивчення тих чи інших політичних явищ і процесів. Наприклад, В. Ю. Стрельцов крізь призму методологічного інструментарію неінституціоналізму раціонального вибору розглядає систему багаторівневого

врядування у ЄС – для з'ясування її можливого впливу на формування інституційного середовища з ухвалення та впровадження рішень в межах ЄС [12, с. 3]. Дослідник у своїй роботі зосереджується в основному на теорії принципал-агента, яка дозволяє виокремити та охарактеризувати залежності між різними рівнями управління, що складають систему багаторівневого врядування у ЄС. Він доходить висновку, що модель принципал-агента досить чітко визначає сутність державно-управлінських механізмів у відносинах між головними гравцями. Проте подальші теоретичні пошуки було б доцільніше сконцентрувати на питанні дисконтинуації, коли в умовах високої політичної динаміки рішення, ухвалені попереднім урядом, має впроваджувати вже інший уряд [12, с. 6–7].

На цьому прикладі ми можемо спостерігати загальну тенденцію, що є характерною для застосування методології інституціоналізму раціонального вибору в суспільно-політичних дослідженнях: підкреслюється її практична значущість з приводу приросту нового наукового знання, але поряд з цим акцентується необхідність обмежень при використанні принципу раціоналізму. Так, О. М. Рудакевич зазначає, що новий інституціоналізм дистанціювався від «теорії раціональної дії», запропонувавши поняття «обмежений раціоналізм» і «опортуністична поведінка». Останню, яка виражається у переслідуванні індивідом власного інтересу, до певної міри нейтралізують соціальні інститути, змушуючи індивідів дотримуватися норм, які відповідають суспільним інтересам [9]. Подібний підхід сприяє розширенню предметного поля аналізу загальної теорії інституціоналізму, що збагачує її дослідницьку програму та надає можливість оновити уявлення про об'єкти вивчення, які звичайно не розглядалися з такої точки зору. Зокрема, з певним застереженням можна віднести культуру, зокрема політич-

ну, до категорії неформальних політичних інститутів, зважаючи на те, що більшість соціетальних компонентів культури становлять змістову основу інститутів, і що культура за своїм характером також ірраціональне явище [9].

Найбільш затребуваними положення інституціоналізму раціонального вибору виявляються під час розбору особливостей ухвалення рішень у політичному процесі, що зумовлено специфікою методологічних основ такого різновиду наукових розробок. М.В. Чабанна пише, що неінституційний підхід використовує модель раціонального вибору з врахуванням, окрім ресурсних і технологічних обмежень, інституційних обмежень, які звужують варіанти вибору при ухваленні рішень [13, с. 32]. В якості подібних обмежень вона виокремлює владу, статус, суспільне схвалення тощо – ті соціальні регулятори поведінки індивіда, яким приділяється увага в неінституційному підході [13, с. 32]. На нашу думку, з-поміж відзначених принципів методологічного індивідуалізму, максимізації корисності та обмеженої раціональності саме останній фіналізує припустимі дискусії щодо порівняння альтернатив, хоч може бути актуалізований від початку обговорення. Альтернатива, вибір якої становить політичне рішення, не гарантує повного досягнення цілей, але є найкращим з можливих рішень за певних умов [13, с. 32].

Наступний сегмент наукових праць, які в основі своїй спираються, зокрема, на інституціоналізм раціонального вибору, представляє для нас більшу цікавість і пов'язаний із аналізом тих факторів, які можуть перешкоджати демократичним трансформаціям у перехідних політичних системах. Спочатку варто зазначити декілька слів про інституційні зміни загалом, щоб розуміти, які можливості є для перетворень інституціональної системи та інституційного середовища у напрямку трансформації політичного режиму. О. М. Стойко звертає увагу на те, що основна складність при цьому пов'язана з

трактуванням інститутів як координуючих механізмів, що підтримують конкретну рівновагу [11, с. 48–49]. На його думку, у теорії раціонального вибору політичні інститути швидше будуть обмежувальними механізмами, спроможними впровадити стабільність на додачу до їх ролі у вирішенні проблем координації і кооперації [11, с. 131]. Таким чином, ефективні трансформації ендогенних формалізованих політичних інститутів не завжди можуть бути прийнятними для політичної системи, яка потребує певної міри стабільності для підтримання рівноваги як просто запоруки її існування. Наприклад, інституційний вибір постсоціалістичних країн тяжіє переважно до легалізації неформальних інститутів (опозиційні рухи, діяльність громадських правозахисних організацій), що повинні змінити старі, або їх запозичення – імпорту [11, с. 94].

Слідуючи цим припущенням, ми зможемо стверджувати, що поведінка політичних гравців часто обумовлюється стратегіями, які є відповідними їх індивідуальному раціональному вибору попри суперечність із структурними формалізованими приписами і цілком очікуваними санкціями у зв'язку з цим. Як пише Ю.В. Мацієвський, труднощі методологічного і теоретичного характеру полягають у тому, щоб пояснити, як неформальні правила, зокрема клієнтелізм і непотизм, формують поведінку акторів [4, с. 25]. Особливого значення це набуває під час реалізації демократичних трансформацій, коли довготривалим масштабним програмам реформ можуть перешкоджати короткотермінові індивідуальні виражені стратегії, а інституційна рівновага виникає в точці перетину цих стратегій. Теорія інституціоналізму раціонального вибору може бути тим методологічним інструментом, що дозволить з'ясувати причини такого формування інституційної рівноваги та утвердження в політичній системі стійких неефективних політичних інститутів (інституційних пасток). З огляду на домінування неформальних інститутів над формальними увага дослідників перенеслася на вивчення впливу «підривних» неформальних інститутів на формальні або механізми «неформальної інститу-

ціоналізації» гібридних режимів [4, с. 33].

Втім, і формалізовані політичні інститути не втрачають свого впливу на загальне формування середовища політичної системи, що може також більшою або меншою мірою сприяти процесу демократизації, і аргументація з цього приводу є різною. Дозволимо собі об'ємну цитату С.С. Дембіцького та Б.М. Хляпатури щодо зазначеного аспекту: «... теорія інституціоналізму раціонального вибору стверджує, що формальні правила проведення виборів визначають стратегічні дії політиків, партій та громадян. Так, мажоритарна система, пов'язана з високим прохідним бар'єром, а відтак невеликою кількістю парламентських партій, призводить до прийняття політичними акторами центристської ідеології, акценту на вирішенні питань, близьких усім групам населення, появи відкритих децентралізованих політичних об'єднань з неоднорідним складом. Пропорційна ж система зорієнтована на значно більше різноманіття складу парламенту шляхом зменшення прохідного бар'єру, призводить до орієнтації на групи електорату з конкретною ідеологією, відповідні партії є порівняно закритими утвореннями, а політики роблять акцент на соціальних розмежуваннях та резонансних гаслах» [2, с. 21].

Осмислення цих гіпотез підводить нас до ще одного напрямку досліджень, в якому розкривається аналітичний потенціал інституціоналізму раціонального вибору – вивчення особливостей формування і функціонування парламенту та процесів, які з цим пов'язані. Наприклад, видозміна вже згадуваних типів виборчих систем через застосування інструментів виборчої інженерії грає не останню роль для стабільності політичної системи загалом, що підкреслює у своїй роботі І.А. Гербут. Він наводить модель П. Норріс щодо значення виборчих правил у рамках інституціоналізму раціонального вибору, характеризуючи яку можна загалом відзначити, що виборча інженерія – зміна формальних виборчих правил – має здатність генерувати значні наслідки через зміну стратегічної поведінки політиків, партій і громадян [1, с. 360]. Впроваджуючи зміни у такому елементі політичного

процесу, який, на перший погляд, не має великого значення для функціонування політичної системи, можливо сприяти трансформаціям у тих її складових, які безпосередньо пов'язані з виборчими процедурами та наділені політичною суб'єктивністю – партійних системах. Найчастіше первинною мотивацією змін «правил гри» є досягнення політичних та соціальних наслідків, що будуть найбільш вигідними для раціональних акторів, навіть якщо це буде суперечити колективним цілям [1, с. 361].

О.С. Поліщук залучає інституціоналізм раціонального вибору для розгляду конкретних стратегій депутатів і сценаріїв розвитку політичних подій при тому чи іншому результаті виборів до парламенту за змішаної виборчої системи зразка 2012 р. [7, с. 43]. Оскільки така виборча система діяла ще протягом досить тривалого періоду часу і саме на її основі відбувся попередній електоральний цикл, то є сенс звернути увагу на один із тих варіантів розвитку подій, що реалізувався завдяки специфічному поєднанню ситуації розподілу ресурсів та стратегії взаємодії акторів. Автор наводить приклад, що коли провладні партії набирають більшість голосів і за партійними списками і за мажоритарними округами, складається ситуація ресурсного переважання над конкурентами. Стратегія придушення в даному випадку стає більш дешевою (порівняно зі стратегією кооперації) і найбільш імовірним результатом за таких умов є формування стабільної пропрезидентської більшості [7, с. 45].

За мету своєї роботи М.М. Новіков ставить дослідження процесів виникнення та становлення бікамеральних інститутів на підґрунті інтегрованого залучення підходів, вироблених у межах класичного інституціонального аналізу і неоінституціональної парадигми. У межах останньої різні аспекти двопалатних парламентських установ можуть продуктивно вивчатися, зокрема, через використання пояснювальних схем інституціоналізму раціонального вибору [5, с. 57–58]. Такий тип конструювання організаційної структури парламенту

може бути інституціональним запобіжником у загальній системі стримувань і противаг, що сприяв би встановленню функціональної рівноваги в механізмі представництва суспільних інтересів. Вчений відзначає, що ще Ш. Монтеск'є інструменталізував двопалатність як ефективний стабілізаційний механізм, «що утримує від крайнощів» обидві гілки влади: виконавчу і законодавчу [5, с. 61].

Висновки.

Використання дослідницької стратегії інституціоналізму раціонального вибору було одним з тих факторів, що сприяв поверненню до інституційної теорії індивідуального виміру аналізу політики. Можливості досягнення корисності та розподілу ресурсів у суспільстві на мікрорівні політичного процесу почали розглядатися як достатньо важливі результуючі функціонування інституціональної системи поряд із макрополітикою. Застосування методології точних наук дозволило характеризувати діяльність політичних інститутів у термінах ефективності, що привело до переорієнтації на вивчення їх неформальних різновидів як реальних регуляторів політичної поведінки. Однак захоплення емпіричними розробками викликало небезпеку раціоналізації політики аж до її дегуманізації, уникнути чого, на думку іноземних політичних вчених, можливо за дотримання етичних обмежень, які виходять із особливостей складної природи людини.

На відміну від досліджень зарубіжних фахівців, які виокремлюють різні змістовні напрями аналізу в теорії інституціоналізму раціонального вибору, прикладний потенціал реалізації елементів її методології у роботах українських науковців має скоріше інструментальний характер. Дослідницька стратегія цієї версії нового інституціоналізму в практичній площині використовується переважно як один з багатьох методологічних підходів до вивчення різних політичних явищ і процесів. Певною мірою подібним до окремого напрямку досліджень, в якому розкривається аналітичний ресурс інституціоналізму раціонального вибору, є вивчення особливостей формування і функціонування парламенту та

процесів, які з цим пов'язані (виборчі стратегії та коаліційні домовленості).

Найбільшу цікавість для нас може представляти сегмент наукових праць, які в основі своїй спираються, зокрема, на теорію інституціоналізму раціонального вибору і пов'язані із аналізом тих факторів, які можуть перешкоджати демократичним трансформаціям у перехідних політичних системах. Можливо стверджувати, що неефективні політичні інститути, попри свою

нераціональну природу, продовжують функціонувати в політичній системі через те, що є продуктом раціонального вибору впливових політичних гравців. У такому разі спотворюється розуміння самого поняття раціональності, що із абсолютної категорії перетворюється на відносну не лише через обмеження, пов'язані із дією морально-етичних чинників, а головним чином через підтримання неефективної інституційної рівноваги – інституційної пастки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Гербут І. А. Теоретико-методологічні засади виборчої інженерії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2013. № 6 (56). С. 352–363.
2. Дембіцький С. С., Хляпатура Б. М. Пояснення процесу демократизації в теоріях інституціоналізму раціонального вибору та культурної модернізації: порівняльний аналіз. *Ukr. Socium*. 2013. № 3(46). С. 19–31.
3. Колодій А. Неоінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях. *Вісник Львівського ун-ту. Сер. Філософсько-політологічні студії*. 2011. Вип. 1. С. 129–139.
4. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці : Книги – XXI, 2016. 552 с.
5. Новіков М. Становлення та розвиток бікамералізму в історичній ретроспективі. *Наукові праці. Серія: Політичні науки*. 2006. Вип. 27. Том. 40. С. 57–62.
6. Норт Д. Інститути, інституціональні змінення і функціонування економіки. Москва : Фонд економічної книги «Начала», 1997. 180 с.
7. Поліщук О. С. Рольові позиції депутатів від мажоритарних округів і стратегії формування парламентської більшості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології*. 2012. № 1013. Вип. 21. С. 42–47.
8. Рибій О. Різновиди та умови встановлення рівноваги політичних інститутів. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26797/13-Rybyi.pdf?sequence=1>.
9. Рудакевич, О. М. Теоретико-методологічні засади дослідження інституційного рівня політичної культури. URL: http://library.tneu.edu.ua/images/stories/praci_vukladachiv/.pdf.
10. Степанова Н. Є., Мілюкова А. О. Взаємодія політичних суб'єктів та інститутів у світлі новітніх соціальних теорій. *Вісник Одеського національного університету*. Випуск 8. Соціологія і політичні науки. 2011. Том 16. С.101–117.
11. Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах. Київ : Логос, 2016. 380 с.
12. Стрельцов В. Ю. Використання інструментів неоінституціоналізму для аналізу системи багаторівневого врядування ЄС. *Теорія та практика державного управління. Збірник наукових праць*. 2011. Вип. 4 (35). С. 1–7.
13. Чабанна М. В. Неоінституційний підхід до аналізу процесу прийняття політичних рішень. *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 29–37.
14. Bell S. Institutionalism: Old and New. URL: <http://espace.library.uq.edu.au/eserv.php?pid=UQ:9699&dsID=Institutionalism.pdf>.
15. Bevir M.R. A decentered theory of governance: rational choice, institutionalism and interpretation. Working Paper. 2001. № 10. 49 p.
16. Hall P.A. Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies*. 1996. № 5 (44). P. 936–957.
17. Katznelson I. Intersections between Historical and Rational Choice Institutionalism. URL: http://www.russellsage.org/sites/all/files/katznelson_chapter1_pdf.pdf.
18. Shepsle K.A. Rational Choice Institutionalism. URL: http://scholar.harvard.edu/files/kshepsle/files/rational_choice_institutionalism_4.5.05.pdf.

REFERENCES

1. Herbut, I. A. (2013). Teoretyko-metodolohichni zasady vyborchoi inzhnerii [Theoretical and methodological principles of electoral engineering]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies IF Kurasa*, 6 (56), 352–363 [in Ukrainian].
2. Dembitskyi, S. S., & Khliapatura, B. M. (2013). Poiasnennia protsesu demokratyzatsii v teoriakh instytutsionalizmu ratsionalnoho vyboru ta kulturnoi modernizatsii: porivnialnyi analiz [Explanation of the process of democratization in the theories of institutionalism of rational choice and cultural modernization: a comparative analysis]. *Ukr. Socium*, 3(46), 19–31 [in Ukrainian].

3. Kolodii, A. (2011). Neoinstytutsionalizm ta yoho piznavalni mozhlyvosti v politychnykh doslidzhenniakh [Neoinstitutionalism and its cognitive capacities in political research]. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Ser. Filosofsko-politologichni studii – Visnyk of L'viv Univ. Avg. Philosophical and political studies*, 1, 129–139 [in Ukrainian].
4. Matsiievskiy, Yu. V. (2016). *U pasttsi hibrydnosti: zygazy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991–2014)* [In the trap of hybridity: the zigzags of political regime transformation in Ukraine (1991-2014)]. Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].
5. Novikov, M. (2006). Stanovlennia ta rozvytok bikameralizmu v istorychnii retrospektyvi [Formation and development of bicameralism in historical retrospect]. *Naukovi pratsi. Serii: Politychni nauky – Scientific works. Series: Political Science*, 40 (27), 57–62 [in Ukrainian].
6. Nort, D. (1997). *Ynstytuty, ynstytutsionalnye yzmeneniya y funktsyonyrovanye ekonomyky* [Institutions, Institutional Changes, and the Functioning of the Economy]. Moscow: “Nachala” [in Russian].
7. Polishchuk, O. S. (2012). Rolovi pozytsii deputativ vid mazhorytarnykh okruhiv i stratehii formuvannia parlamentskoi bilshosti [Role positions of MPs from majority constituencies and the strategy of forming a parliamentary majority]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii : Pytannia politolohii – Bulletin of the VN Karazin Kharkiv National University. Series: Political Science Issues*, 1013 (21), 42–47 [in Ukrainian].
8. Rybii, O. (2010). *Riznovydy ta umovy vstanovlennia rivnovahy politychnykh instytutiv* [Varieties and Conditions for Balancing Political Institutions]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26797/13-Rybyi.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
9. Rudakevych, O. M. (2009). *Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhenia instytutsiinoho rivnia politychnoi kultury* [Theoretical and methodological foundations of the study of the institutional level of political culture]. Retrieved from http://library.tneu.edu.ua/images/stories/praci_vukladachiv/.pdf [in Ukrainian].
10. Stepanova, N. Ie., & Miliukova, A. O. (2011). Vzaiemodiiia politychnykh subiektiv ta instytutiv u svitli novitnikh sotsialnykh teoriy [The interaction of political actors and institutions in the light of the latest social theories]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiolohiia i politychni nauky – Bulletin of the Odessa National University. Sociology and political science*, 16 (8), 101–117 [in Ukrainian].
11. Stoiko, O. M. (2016). *Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh* [Transformation of political institutions in modern transitional societies]. Kiev: Logos [in Ukrainian].
12. Streltsov, V. Iu. (2011). Vykorystannia instrumentiv neoinstytutsionalizmu dlia analizu systemy bahatorivnevoho vriaduvannia YeS [Using neo-institutionalism tools to analyze the EU's multi-level governance system]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Public administration theory and practice*, 4(35), 1–7 [in Ukrainian].
13. Chabanna, M. V. (2010). Neoinstytutsiinyi pidkhid do analizu protsesu pryiniattia politychnykh rishen [A neo-institutional approach to political decision-making]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 2, 29–37 [in Ukrainian].
14. Bell, S. (2002). *Institutionalism: Old and New*. Retrieved from <http://espace.library.uq.edu.au/eserv.php?pid=UQ:9699&dsID=Institutionalism.pdf>.
15. Bevir M. R. (2001). A decentered theory of governance: rational choice, institutionalism and interpretation. *Working Paper*, 10.
16. Hall P. A. (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies*, 5 (44), 936–957.
17. Katznelson, I. (2005). *Intersections between Historical and Rational Choice Institutionalism*. Retrieved from http://www.russellsage.org/sites/all/files/katznelson_chapter1_pdf.pdf.
18. Shepsle, K. A. (2006). *Rational Choice Institutionalism*. Retrieved from http://scholar.harvard.edu/files/kshepsle/files/rational_choice_institutionalism_4.5.05.pdf.

Баштанник Оксана Віталіївна

Кандидат політичних наук, доцент
Дніпровський національний університет імені
Олеса Гончара
49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72

Bashtannyk Oksana

Ph.D. of Political Sciences, Assoc. Proff.
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Ave, Dnipro, 49010, Ukraine

Email: polit.dnepr2011@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4067-3261

Цитування: Баштанник О. В. Інституціоналізм раціонального вибору: теоретико-методологічні основи та українська політична наука. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2019. Т. 22, № 11. С.37-46.

Citation: Bashtannyk, O.V. (2019). Instytutsionalizm ratsionalnoho vyboru: teoretyko-metodolohichni osnovy ta ukrainska politychna nauka [Institutionalism of rational choice: theoretical and methodological foundations and Ukrainian political science]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (11), 37-46.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.10.2019

Схвалено до друку / Accepted: 17.11.2019